

WYKORZYSTANIE SIŁY ROBOCZEJ W INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH

Praca doktorska mgra Juliana Bogacza

Promotor prof. Z. Tomaszewski.

Referenci: doc. dr K. Miękus,
doc. dr A. Rajkiewicz.

Obrona pracy odbyła się dnia 17 marca 1964 r.
na Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym SGGW
w Warszawie.

Streszczenie

Indywidualna gospodarka chłopska zatrudnia w chwili obecnej około 40% ludności zawodowo czynnej naszego kraju. Prawidłowe gospodarowanie tą siłą roboczą, jako jednym z podstawowych elementów sił wytwórczych, czynników produkcji rolniczej, jest i będzie w przyszłości sprawą niezmiernie ważną w polityce gospodarczej kraju. Stąd badania nad wykorzystaniem siły roboczej w drobnych gospodarstwach chłopskich nabierają szczególnego znaczenia. Jest rzeczą przy tym ogólnie znaną, że badania związane z analizą siły roboczej we wspomnianym typie gospodarki są skomplikowane i zarazem niezwykle trudne. Poważne trudności napotykamy tak w zakresie określania zasobów siły roboczej, jak i w dziedzinie właściwego ustalenia jej zapotrzebowania lub wykorzystania w interesującym nas czasie i warunkach.

Trudność określenia zasobów siły roboczej wynika głównie z tego, że w produkcji rolniczej, zwłaszcza w rodzinnym gospodarstwie chłopskim, zatrudniona jest zwykle prawie cała rodzina, zarówno dorośli jak i dzieci. Jest to dlatego możliwe, że praca w gospodarstwie rolnym jest gatunkowo bardzo różna, a rodzinne gospodarstwo chłopskie jest prywatnym warsztatem produkcyjnym i zagadnienie czasu pracy nie jest tu regulowane ustawodawstwem pracy, obowiązującym w społecznym sektorze gospodarki narodowej. Trudność określenia zasobów siły roboczej wynika tu również z tego, że nie można traktować każdego zatrudnionego jako równorzędnej jednostki siły roboczej.

Poważna zaś trudność w ustalaniu wykorzystania siły roboczej wynika między innymi z tego, że w gospodarstwie indywidualnym spleta się praca zawodowa z zajęciami gospodarstwa domowego.

Celem omawianej pracy było między innymi: a) określenie struktury ponoszonych nakładów pracy na poszczególne działy i gałęzie gospodarstwa (produkcja roślinna, produkcja zwierzęca, gospodarstwo domowe itp.); b) ustalenie kierunków i stopnia średniorocznego wykorzystania siły roboczej poszczególnych grup wieku ludności oraz męskiej i żeńskiej siły roboczej; c) uchwycenie nierównomierności (sezonowości) wykorzystania siły roboczej.

Wykorzystanie siły roboczej określamy wielkością nakładów robocizny, która poniesiona została w odpowiednich okresach czasu (rok, sezon) przez zatrudnioną w badanych gospodarstwach ludność.

Cel pracy osiągnięto na drodze szczegółowej analizy dzienników pracy, prowadzonych w wybranych indywidualnych gospodarstwach chłopskich znajdujących się we wsiach Cmolasz, Kolbuszowa—Dolna i Zarębki na terenie powiatu kolbuszowskiego w województwie rzeszowskim. Dzienniki pracy prowadzone były w 1959 r. w 20 i w 1960 r. w 18 gospodarstwach.

Gospodarstwa, w których prowadzone były dzienniki pracy, wybrane zostały drogą świadomej selekcji. W wyborze tym uwzględniono między innymi jakość

gleby, liczebność rodzin, miejsce zatrudnienia ludności (gospodarstwo, inne pozarolnicze zawody), reprezentatywność grup obszarowych gospodarstw.

Badania w naszym przypadku w odróżnieniu od dotychczasowych prowadzonych badań metodą dzienników pracy¹ prowadzone były w gospodarstwach nie prowadzących rachunkowości rolnej. Zaletą podjęcia badań w gospodarstwach nie prowadzących rachunkowości było to, że istniała możliwość dobrania gospodarstw bardziej reprezentujących miejscowe warunki, w odróżnieniu od gospodarstw rachunkowiczów, które posiadają zwykle wyższy poziom produkcji, sprawniejszą organizację pracy, co najprawdopodobniej nie pozostaje bez wpływu na poziom i kierunki wykorzystania siły roboczej.

Zapiski w dzienniku pracy prowadził jeden z członków rodziny rolnika (zwykle gospodarz, głowa rodziny). W czasie prowadzenia badań zwrócono wiele uwagi i poświęcono wiele czasu opiece i kontroli prowadzonych zapisków w dziennikach pracy, gdyż decydowało to w poważnym stopniu o wartości materiału pierwotnego i formułowaniu ostatecznych wniosków. Opiekę i kontrolę nad prowadzeniem dzienników sprawował autor oraz nauczyciel miejscowej szkoły przysposobienia rolniczego.

W dziennikach notowane były nie tylko prace związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego (produkcja roślinna, produkcja zwierzęca, sprzedaż produktów rolniczych, kupno produktów przemysłowych dla potrzeb produkcyjnych gospodarstwa itp.) ale również wszystkie czynności domowe oraz prace wykonywane poza gospodarstwem, jak dorywcze i stałe prace zarobkowe, prace społeczne. Dziennik pracy dawał fotografię dnia pracy oddzielnie dla każdego członka rodziny chłopskiej. Nie rejestrowane były w dzienniku czynności na cele osobiste wchodzące w zakres wykorzystania wolnego od prac i zajęć czasu (uczęszczanie do kościoła, uczestnictwo w zrywkach kulturalnych itp.). Nie notowano również czasu nauki dzieci w szkołach i w domu.

Uzyskany materiał dzienników pracy stwarzał możliwości: 1) obliczenia poniesionego nakładu pracy (wyrażonego w roboczo-godzinach) przez poszczególną osobę i z kolei przez całe rodziny, grupy wieku ludności, grupy obszarowe gospodarstw itp. w poszczególnych dniach, tygodniach, miesiącach i w roku; 2) ustalenia procentowego udziału poszczególnych prac w całości ponoszonych nakładów robocizny przez poszczególne osoby, w ramach grup wieku ludności oddzielnie dla mężczyzn i oddzielnie dla kobiet.

Omawiana praca jest jednym z wycinków badań nakładów pracy podjętych z dniem 1 stycznia 1959 r. z inicjatywy Polskiej Akademii Nauk przez prawie wszystkie uczelnie rolnicze w kraju. We wszystkich tych badaniach stosowano wykorzystaną w omawianym opracowaniu metodę. Praca ma charakter monografii. Stąd też nie ma w niej szerszych uogólnień. Podstawą do szerszych uogólnień i wyciągania głębszych wniosków mogłyby być materiały badawcze uzyskane przez inne uczelnie rolnicze w kraju.

Wsie, na terenie których położone są analizowane gospodarstwa, są typowymi dla całego powiatu kolbuszowskiego i dla całego Rejonu Nizin Małopolskich² Stąd wydaje się, że uzyskane wyniki badań oraz wyciągnięte na ich podstawie wnioski mogą mieć praktyczne znaczenie przy określaniu zasobów siły roboczej, przy ustaleniu zapotrzebowania na pracę w zakresie produkcji rolniczej, przy określaniu wykorzystania zasobów robocizny itp. dla szerszego terenu południowo-wschodniej części Polski.

¹ a. Organizacja pracy w gospodarstwach włościańskich. Seria Prac Społeczno-Gospodarczych, Nr 60, Warszawa 1935.

b. Badania kosztów produkcji w indywidualnych gospodarstwach chłopskich. PWRL, Warszawa 1950.

c. Nakłady pracy w indywidualnych gospodarstwach chłopskich, Roczniki Nauk Rolniczych, Tom 92, Seria D-Monografie, 1961, Warszawa.

² W podziale woj. rzeszowskiego na rejony przyrodniczo-rolnicze powiat kolbuszowski zaliczony został do Rejonu Nizin Małopolskich. W skład tego Rejonu wchodzi w całości takie powiaty jak: Dębica, Mielec, Tarnobrzeg, Kolbuszowa, Nisko, Łężeńsk. (Źródło informacji: praca zbiorowa pt. „Podstawy rejonizacji produkcji w województwie rzeszowskim”. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie, Rzeszów 1961).

Obszar badanych gospodarstw waha się od 2,11 do 14,9 ha powierzchni ogólnej i od 2,07 do 11,8 ha użytków rolnych. Rozpatrywane gospodarstwa podzielono na następujące grupy obszarowe:

Grupy obszarowe gospodarstw wg powierzchni ogólnej

2—3 ha 3—5 ha 5—7 ha 7—10 ha powyżej 10 ha

Liczba gospodarstw w grupie

1 6 6 6 1

W skład zasobów siły roboczej włączono ludność zdolną do pracy w wieku powyżej 7 lat, stale zamieszkałą w badanych gospodarstwach. Ludność włączoną do zasobów siły roboczej podzielono na następujące grupy wieku: 7—14 lat, 15—18 lat, 19—25 lat, 26—60 lat, 61—65 lat i powyżej 65 lat.

Gospodarstwa wymienionych grup obszarowych różnią się przede wszystkim stopniem nasycenia siłą roboczą. Wyrazem tego są następujące dane:

Numer grupy obszarowej gospodarstw	Grupa obszarowa gospodarstw w ha	Zasoby siły roboczej w osobach przeliczeniowych ¹ na 100 ha przeliczeniowych ²
I	2—3	129,7
II	3—5	69,4
III	5—7	57,2
IV	7—10	54,8
V	powyżej 10 ha	48,7

Przedstawione dane liczbowe nie wymagają komentarza.

Przedstawimy następnie niektóre liczbowe wyniki badań z bardzo szczupłymi z powodu braku miejsca komentarzami.

Struktura poniesionych nakładów pracy przeciętnie we wszystkich gospodarstwach, średnio za 1959 i 1960 r. przedstawia się następująco:

1) produkcja roślinna	18,0%
2) produkcja zwierzęca	33,2%
3) przetwórstwo produktów	3,0%
4) sprzedaż produktów rolnych i kupno artykułów przemysłowych dla potrzeb produkcyjnych	1,4%
5) prace różne	4,4%
6) prace budowlane	3,6%
7) gospodarstwo domowe	23,6%
8) stała i dorywcza praca zarobkowa	9,4%
9) odrobki, pomoc sąsiedzka i prace społeczne	2,0%
10) produkcja uboczna	1,4%
razem	100,0

¹ Przy przeliczaniu osób fizycznych na osoby przeliczeniowe siły roboczej przyjęto następujące współczynniki:

Wiek ludności w latach					
7—14	15—18	19—25	26—60	61—65	powyżej 65
0,2	0,7	1,0	1,0	0,9	0,4
Współczynniki					

² Przy przeliczaniu poszczególnych kategorii użytków rolnych na hektary przeliczeniowe przyjęto następujące współczynniki: 1 ha gruntów ornych = 1; 1 ha sadów = 1; 1 ha łąk = 0,4; 1 ha pastwisk = 0,2.

Tabela 1

Średni roczny nakład robocizny w godzinach osoby w pełni zdolnej do pracy oraz osoby fizycznej, przeciętnie we wszystkich badanych gospodarstwach

Grupy prac	Średnioroczny nakład:	
	osoby w pełni zdolnej do pracy	osoby fizycznej
A. Związane bezpośrednio z produkcją rolną (produkcja roślinna i produkcja zwierzęca)	1577	1254
B. Związane pośrednio z produkcją rolną (przetwórstwo, kupno i sprzedaż produktów, prace różne, prace budowlane)	356	283
C. Związane pośrednio z gospodarstwem (odrobki, pomoc sąsiedzka i prace społeczne)	63	50
D. Razem nakłady związane z gospodarstwem rolnym (A + B + C)	1996	1587
E. Prace zarobkowe	306	243
F. Produkcja uboczna	44	35
G. Razem nakłady na cele działalności gospodarczej (D + E + F)	2346	1865
H. Gospodarstwo domowe	754	599
Ogółem (G + H)	3100	2464

Tabela powyższa raczej nie wymaga komentarzy.

Tabela 2

Procentowy udział mężczyzn i kobiet w całości poniesionych nakładów pracy średnio za 1959 i 1960 r. przeciętnie we wszystkich badanych gospodarstwach

Wyszczególnienie	Mężczyźni	Kobiety
A. Prace związ. bezp. z prod. roln.	45,4	54,6
B. Prace związ. pośr. z prod. roln.	63,0	37,0
C. Prace związ. pośr. z gosp. roln.	70,8	29,2
D. Razem nakł. związ. gosp. roln. (A + B + C)	49,4	50,6
E. Prace zarobkowe	77,9	22,1
F. Gospodarstwo uboczne	44,6	55,4
G. Razem nakł. na działaln. gosp. (D + E + F)	53,0	47,0
H. Gospodarstwo domowe	7,8	92,2

W danych tabeli zwraca uwagę prawie taki sam udział kobiet w poniesionych nakładach pracy na prowadzenie gospodarstwa rolnego (pozycja D) jak i mężczyzn.

Tabela 3

Procentowa struktura nakładów pracy mężczyzn i kobiet

Wyszczególnienie	Mężczyźni	Kobiety
A. Prace związ. bezpośr. z prod. roln.	55,2	47,9
B. Prace związ. pośr. z prod. roln.	17,4	7,5
C. Prace związ. pośr. z gospod. roln.	3,5	0,9
D. Razem nakł. związ. z gosp. roln. (A + B + C)	76,1	56,3
E. Prace zarobkowe	18,2	3,6
F. Gospodarstwo uboczne	1,2	1,1
G. Razem nakł. na cele działaln. gospod. (D + E + F)	95,5	61,0
H. Gospodarstwo domowe	4,5	39,0
Ogółem (G + H)	100,0	100,0

Z danych tabeli 3 wynika, że podstawowym miejscem pracy kobiet w badanych gospodarstwach jest warsztat produkcji rolniczej.

W danych tabeli 4 zwraca uwagę stosunkowo duże obciążenie pracą (wysoki stopień wykorzystania siły roboczej) osób, które znajdują się przed lub poza granicami wieku pełnej zdolności do pracy.

Ze względu na dość specyficzną strukturę nakładów pracy ponoszonych przez młodzież w wieku szkolnym w porównaniu do pozostałych grup wieku ludności, średnie roczne obciążenie roboczną chłopców i dziewcząt tej grupy wieku przedstawiamy oddzielnie.

Średnioroczny nakład pracy w roboczogodzinach w przeliczeniu na mężczyznę i kobietę w grupie wieku ludności od 7—14 lat przedstawia poniższe zestawienie:

	Mężczyźni	Kobiety
Produkcja roślinna	67	75
Produkcja zwierzęca	606	561
w tym pasienie	511	496
Pozostałe prace	41	49
Gospodarstwo domowe	9	112
Razem	723	797

Tabela 4

Średni roczny nakład robocizny w godzinach osoby fizycznej mężczyzn i kobiet w poszczególnych grupach wieku

Wyszczególnienie	Grupy wieku ludności w latach									
	15—18		19—25		26—60		61—65		pow. 65	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
A. Prace związ. z prod. roln.	581	1113	898	993	1542	1550	1933	1656	1528	1099
B. Prace związ. pośr. z prod. roln.	121	184	441	177	531	275	497	201	499	108

Tabela 4 (ciąg dalszy)

Wyszczególnienie	Grupy wieku ludności w latach									
	15—18		19—25		26—60		61—65		pow. 65	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
C. Prace związ. pośr. z gosp. roln.	112	72	81	32	114	25	101	3	3	4
D. Razem nakł. związ. z gosp. roln. (A + B + C)	814	1369	1420	1202	2187	1850	2531	1860	2030	1211
E. Prace zarobkowe	427	207	1058	16	498	154	118	—	—	—
F. Gospod. uboczne	4	32	60	156	34	13	26	—	—	—
G. Razem na- kłady na cele dział. gospo- darczej (D + E + F)	1245	1608	1538	1374	2719	2017	2675	1860	2030	1211
H. Gospod. domowe	55	610	223	1304	124	1468	79	1021	45	760
Ogółem (D + H)	1300	2218	2761	2678	2843	3485	2754	2881	2075	1971

M — mężczyźni; K — kobiety;

Z danych liczbowych tabeli 5 wynika, że:

- średnio roczny łączny nakład pracy w przeliczeniu na osobę w pełni zdolną do pracy wykazuje tendencję wzrostu w miarę przechodzenia od mniejszych do większych obszarowo grup gospodarstw;
- średnio roczny nakład pracy kobiety jest znacznie większy niż średnioroczny nakład mężczyzny we wszystkich grupach gospodarstw;
- w grupach gospodarstw, w których mężczyźni nastawiają się w szerokim zakresie na wykonywanie prac zarobkowych (np. I grupa gospodarstw) obserwuje się najwyższe obciążenie kobiet nakładami robocizny związanymi z prowadzeniem warsztatu produkcji rolniczej (pozycja D);
- nakłady pracy na cele działalności gospodarczej oraz nakłady związane z prowadzeniem warsztatu produkcji rolniczej wykazują szybszą tendencję wzrostu u kobiet niż u mężczyzn w miarę przechodzenia od mniejszych do większych grup obszarowych gospodarstw;
- w V grupie gospodarstw (o największej powierzchni) obciążenie kobiet nakładami pracy ponoszonymi na warsztat produkcji rolniczej (pozycja D) jest znacznie większe niż mężczyzn;
- największy stopień wykorzystania siły roboczej mężczyzn występuje w I grupie obszarowej gospodarstw (gospodarstwo chłopca-robotnika).

Tabela 5

**Średni roczny nakład pracy mężczyzn i kobiet w przeliczeniu na osobę
w pełni zdolną do pracy w grupach obszarowych gospodarstw**

Wyszczególnienie	Numery grup obszarowych gospodarstw									
	I		II		III		IV		V	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
A. Prace związ. bezp. z prod. roln.	1063	2009	1463	1353	1831	1674	1570	1612	1764	2148
B. Prace związ. pośr. z prod. roln.	397	361	372	189	485	293	585	228	662	354
C. Prace związ. pośr. z gosp. roln.	30	15	105	61	119	31	107	19	74	21
D. Razem nakł. związ. z gospod. rolnym (A + B + C)	1490	2385	1940	1603	2435	1998	2262	1859	2500	2523
E. Prace zarobkowe	1839	19	549	129	318	3	474	246	502	18
F. Gospod. uboczne	—	—	24	18	15	70	—	10	57	96
G. Razem nakł. na cele działaln. gospod. (D + E + F)	3329	2404	2513	1750	2768	2071	2736	2115	3059	2637
H. Gospod. domowe	52	1574	138	1261	180	1335	106	1349	126	1286
Ogółem (G + H)	3381	3978	2651	3011	2948	3406	2842	3464	3185	3923

M — mężczyźni; K — kobiety;

Zaprezentowane wyżej w wielkim skrócie wyniki badań zawarte w pracy nie znalazły szerszego omówienia. Brak tu również omówienia zagadnień sezonowości wykorzystania siły roboczej, które przedstawione zostały w pracy na kilkunastu diagramach i wykresach.

Julian Bogacz